

Mezi etnologií a antropologií: perspektivy z bývalé Jugoslávie

ALEKSANDAR BOŠKOVIĆ*

Úvod

Přínos Chrise Hanna ke zkoumání a porozumění antropologiím/etnologiím v bývalé „východní Evropě“ nelze dost dobře docenit. Dané označení používám se značnými výhradami – na jedné straně jsou „východní Evropa“ i geograficky neurčitější termín „postsocialismus“ již mnoho let zatíženy různými hodnotovými soudy a implicitními hierarchiemi. („Východ“ je chápán jako podřadný oproti „Západu“; o „post-socialistických“ zemích se má za to, že ještě nejsou úplně „v cíli“, v „civilizovaném světě“ atd.) Na straně druhé má v těchto zemích (stejně jako v jiných, kupříkladu v Jižní Africe mezi lety 1949 a 1990) rozlišení mezi etnologií a antropologií velkou důležitost – vyjadřuje nejen rozdílné metodologie, ale rovněž důležité politické, sociální, ideologické a kulturní důsledky. V zemích v minulosti ovládaných komunistickou stranou byla „etnologie“ většinou chápána prvotně jako „národní věda“ – věda, od které se očekávalo, že pronikne do „duše lidu“ a umožní „nám“ považovat se za nadřazené vůči „jim“.

Ve svém krátkém diskusním příspěvku chci ukázat, že tento region nabízí netušené příležitosti pro velmi specifickou „antropologii antropologie“. Vyjdu přitom z některých tvrzení Chrise Hanna, ale současně také využiji příklady z Chorvatska, Srbska a Slovinska.

Problém perspektivy

Zcela souhlasím s Hannem, když upozorňuje na nebezpečí spojená s užíváním „prézentistické“ perspektivy“. Ta je plně v souladu s hierarchickým světonázorem objevujícím se ve velké části vědeckého bádání o „postkomunistických“ společnostech. Ježto dnes již neexistují „primitivové“ (v určitém smyslu jsme dnes domorodci my všichni), lze tyto „jiné“ nejlépe zkoumat na základě předpokladu, že žijí ve světě, který je neměnný – což je perspektiva podobná evolucionismu zastávanému antropology na konci 19. století. Tento přístup způsobuje komplikace v oblasti vzájemného porozumění a komunikace, jejichž vrcholem je odmítání „západních“ antropologů, kteří provádějí terénní výzkum v zemích jako Bulharsko nebo Rumunsko, využívat poznatků svých „východních“ kolegů pod záminkou (jež je ve skutečnosti velmi vážným obviněním), že „oni“ spolupracu-

* Kontaktní adresa: Dr. Aleksandar Bošković, Institute of Social Sciences, Narodnog fronta 45, 11000 Belgrade, Serbia, e-mail: aleksandarbos@gmail.com

jí se státními institucemi a jako takoví jsou „nedůvěryhodní“. Je to také postoj trochu zastaralý, vezmeme-li v potaz Stuchlíkovo zpochybnění antropologických východisek týkajících se vědění a porozumění [Stuchlík 1976].

Takové stanovisko však může vést také k zajímavým diskusím, jakou byla výměna názorů mezi Buchowskim [Buchowski 2004] a Hannem [Hann 2005]. Její četba ve mně vyvolávala smíšené pocity, protože jsem se mohl ztotožnit s názory obou autorů, třebaže se domnívám, že Hann nejspíš není nejvhodnějším příkladem „vzorců antropologické práce“ kritizovaných Buchowskim (ať už s Hannem souhlasíme nebo ne). Na straně druhé jsem za léta svého působení v konkrétním (v mém případě srbském) etnologickém/antropologickém výzkumu opakovaně zažil, že každá snaha používat kritickou metodologii a připomínat význam tak základních věcí, jako je terénní výzkum, mohla vést k obvinění, že se snažím šířit „kolonizující (západní) diskurz“.

Komparativní přístup

Když Hann říká, že

„(p)oměrně málo prostoru však bylo zatím věnováno pozoruhodnému přežívání národně orientované tradice v období marxisticko-leninského socialismu, kdy by zdánlivě vládnoucí ideologie měla diktovat zcela jiné přístupy ... někteří badatelé začali zkoumat venkovské obyvatelstvo jako výrazně stratifikovanou skupinu nebo třídu; mnozí autoři se však výzkumu současných témat raději vyhýbali (i poté, co se stalo politicky možným provádět bádání na socialistickém venkově) a nadále ve své práci využívali časového rámce obvyklého u jejich předsocialistických předchůdců ...“,

a upozorňuje, že to výzkumu vtisklo určitou tendenci, chci poznamenat, že tuto tendenci nebylo a není snadné překonat vzhledem k tomu, že badatelé nepocházející z „východní Evropy“ obvykle neovládají místní jazyky. To mohlo vést ke specifické zpětné reakci, jejímž příkladem je názor, že „člověk musí být tím, koho chce poznat“ – jak jsem již uvedl jinde [Bošković 2005a] se zřetelem k mimořádné neoblíbenosti prací Van der Porta [1998, 1999] srbskými etnology – kteří s ním odmítají vést diskusi!¹ Odpovědí na pocíťovanou aroganci „lidí zvenčí“ je tvrdohlavé přesvědčení „domorodců“, že pouze oni jsou schopni chápat svou „vlastní“ kulturu a vyjadřovat se k ní.

Avšak rozpor mezi „národním“ a „komparativním“ přístupem má značný význam také v metodologické oblasti. Nově zakládané obory (zpravidla kulturní) antropologie v bývalé „východní Evropě“ jak známo postrádají jakoukoli

¹ Musím říci, že jeho práce považuji za vynikající, a je tedy škoda, že v Srbsku nevyvolaly žádné reakce.

komparativní dimenzi [Bošković 2005b] – jež byla podstatná pro rozvoj sociální a kulturní antropologie jinde [Holý 1987]. Z toho důvodu je pro mne velmi obtížné uznat, že etnologie a antropologie jsou *totožné*, i když souhlasím s tím, že jsou *úzce spřízněny*. Nikdy nepochopím, jak se někteří lidé mohli jednoho dne (nejčastěji v roce 1990) ráno probudit a shledat, že se z nich stali antropologové, aniž by antropologii v jakékoli podobě studovali a – tak tomu aspoň bylo v mnoha případech v bývalé Jugoslávii – byli jakkoli dotčeni znalostmi o jejím teoretickém vývoji od počátku 60. let.

To neznamená, že antropologové s „místními“ etnografy nemají navazovat blízké kontakty – je faktem, že v mnoha komunistických zemích byly v období od 40. let 20. století do roku 1990 provedeny mimořádně kvalitní terénní výzkumy –, avšak taková spolupráce se musí opírat o komplementárnost a vzájemné porozumění, nikoli o jakési zvláštní „stírání hranic mezi žánry“.

Antropologie a historie

Konečně zcela souhlasím také s Hannovým názorem, že se dosud věnovala jen nedostatečná pozornost otázkám „časových rámců“. Katedry etnologie v bývalé Jugoslávii se obvykle zakládaly na filozofických fakultách. Uvedu zde stručně některé příklady týkající se Slovinska a Chorvatska.

I když výuka *etnologie a etnografie* byla zahájena na Univerzitě v Ljublaně už v roce 1919, samostatná katedra vznikla až v roce 1940 a jejím prvním profesorem a vedoucím se stal Niko Županič (1876–1961).² Druhá světová válka způsobila, že se nepodařilo dokončit ani první akademický rok.

V Chorvatsku zahájil v roce 1923 Aleksandar Gahs (1891–1962) výuku *všeobecné etnologie a etnologie náboženství* v rámci studijního oboru komparativní religionistiky na teologické fakultě záhřebské univerzity. Předmět vyučoval až do roku 1960 a získal si uznání jako odborník v oblasti bádání o Sibiři. Na filozofické fakultě téže univerzity vznikla profesura a studijní obor etnologie v roce 1924, avšak zajímavá etapa jejich vývoje započala teprve v roce 1927. Tehdy se opravdu „rozjela“ díky pracovitosti a energii Milovana Gavazziho (1895–1992). Gavazzi, který studoval slovanskou etnologii u Lubora Niederleho, ale byl také velmi silně ovlivněn evolucionismem Fritze Gräbnera a kulturalismem Alfreda Kroebera, zavedl kurz, v němž se přednášelo nejen o „lidových obyčejích“, ale také o dějinách etnologie, slovanských tradicích nebo neevropských kulturách, a rovněž o nových metodách včetně etnografického filmu. Přesto „skutečná“ univerzitní katedra etnologie vznikla na této fakultě až v roce 1960.

² Županič vyučoval také v Bělehradě a Záhřebu, takže vývoj etnologie ve Slovinsku lze hodnotit pouze v poněkud širším („jugoslávském“) záběru. To platí také pro chorvatskou a srbskou tradici – současně je však třeba je vidět také v kontextu širšího vývoje ve střední Evropě v druhé polovině 19. a na počátku 20. století.

Po svém osvobození a znovusjednocení procházela Jugoslávie rekonstrukcí a tento proces pomalu pronikal i do sociálních věd a humanitních disciplín. Nová (komunistická) moc považovala za potřebné podporovat výzkum „lidu“ (Volk), čehož dobrým příkladem je zřízení Ústavu pro lidové umění v Záhřebu v roce 1948. K výzkumným zájmům prvních pracovníků tohoto ústavu patřila etnomuzikologie, ale především se věnovali sběru a dokumentaci „tradiční chorvatské kultury“ [Rihtman-Auguštin, Muraj 1998]. Co se týče institucionálních změn na záhřebské univerzitě, stojí za zmínku velmi svébytná pozice Gavazziho, který se bezprostředně po druhé světové válce snažil ustavit obor, který bychom dnes snad nazvali „kulturálními studií“. Neuspěl však (zřejmě příliš předběhl svou dobu), a tak se namísto toho zaměřil na výzkum „tradičních obyčejů“. Jeho žákyně Dunja Rihtman-Auguštin (1926–2002) uvádí, že Gavazzi byl na svých přednáškách a jako vedoucí studentských prací krajně konzervativní: třebaže velmi dobře znal nový vývoj v teoretické a metodologické oblasti, jednoduše se rozhodl jej ignorovat [Rihtman-Auguštin 2001].

V roce 1936 se ke Gavazzimu přidal Branimir Bratanić (1910–1986), jehož zaměřením byla historie a teorie etnologie a také zemědělské společnosti Starého světa. Bratanić se rovněž velmi intenzivně věnoval výzkumu a tvorbě map a později se stal jedním ze spoluzakladatelů časopisu *Ethnologia Europea*. Tyto dvě osobnosti měly rozhodující vliv na všechny stránky chorvatské etnologie až do počátku 80. let.

Ve Slovinsku byl studijní program etnologie zaměřen především na „etnogenezi“ a dávnou historii slovanských národů. Jiné předměty (třeba neevropské kultury) vyučoval Gavazzi (jako hostující profesor), fyzickou antropologii Božo Škerlj. V roce 1955 na katedru přišel Vilko Novak (1909–2003), pod jehož vlivem se etnologická studia v Ljublaně začala postupně odvracet od folkloristiky k „antropologickým vědám“.

Obor se však rozvíjel také na jiných pracovištích ljubljanské univerzity. Božo Škerlj (1904–1961) vyučoval od začátku 50. let *sociální antropologii* na katedře sociologie Filozofické fakulty. Jiný antropolog-samouk Stane Južnič zahájil o desetiletí později výuku *sociální a kulturní etnologie* na Fakultě sociálních věd a jedna z jeho prvních studentek, Vesna Godina, působila od roku 1983 v postgraduálním programu antropologie [Godina 2002: 15]. Južnič bylo mimo jiné stoupencem tzv. „čtyřoborového přístupu“ k sociální a kulturní antropologii a tento studijní program byl zcela jedinečný i mimo bývalou Jugoslávii. Různé názvy (etnologie/etnografie, sociální antropologie, kulturní antropologie) jasně označovaly rozdílná teritoria, aby nedocházelo k soutěžení o (vzácné) zdroje.

Závěrečná poznámka

Směry budoucího vývoje v regionu není možné předvídat. Podporuji Hannův názor, že kosmopolitní perspektivy jsou pro další vývoj klíčové, avšak moje vý-

zkumné a (v novější době) také pracovní zkušenosti nedávají příliš mnoho důvodů k optimismu. Co se týče zemí, které v minulosti byly součástí Jugoslávie, jejich nejasná budoucnost, soupeření o zdroje, nejisté postavení dorůstajících mladých vědců (ježto etablovaní akademici se nehodlají vzdát svých pozic) a vnitřní rozmršlosti, když už nic jiného, alespoň poskytují pole pro zajímavá pozorování.

ALEKSANDAR BOŠKOVIĆ je vedoucím vědeckým pracovníkem v Centru pro politická studia a výzkum veřejného mínění na Institutu sociálních věd v Bělehradě a hostujícím profesorem antropologie na Fakultě sociálních věd Univerzity v Ljublaně. Zabývá se výzkumem etnicity, nacionalismu a populární kultury a publikoval také řadu prací k historii a teorii antropologie.

Literatura

- Bošković, A. 2005a. „Constructing ‚Self‘ and ‚Other‘: Anthropology and National Identity in Former Yugoslavia.“ *Anthropology Today* 21 (2): 8–13.
- Bošković, A. 2005b. „Antropologija i srodne nauke: Metodologije i perspektive.“ Pp. 77–85 in *Ethnology and Anthropology: Standings and Perspectives*. Belgrade: Institute of Ethnography, Serbian Academy of Sciences and Arts.
- Buchowski, M. 2004. „Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology.“ *Anthropology of East Europe Review* 22 (1): 5–14.
- Godina, V. 2002. „From Ethnology to Anthropology and Back Again: Negotiating the Boundaries of Ethnology and Anthropology in Post-Socialist European Countries.“ Pp. 1–22 in P. Skalník (ed.). *A Post-Communist Millennium: The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Prague: Set Out.
- Hann, C. 2005. „Correspondence: Reply to Michal Buchowski.“ *Anthropology of East Europe Review* 23 (2): 194–197.
- Holý, L. 1987. „Description, Generalization and Comparison: Two Paradigms.“ Pp. 1–21 in L. Holý (ed.). *Comparative Anthropology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Rihtman-Augustin, D. 2001. „Kroatische Volkskunde nach Gavazzi und Bratanić. Zum politischen Engagement in der Volkskunde.“ Pp. 117–129 in J. Čapo Žmegač et al. (eds.). *Kroatische Volkskunde/Ethnologie in den Neunzigern: Ein Reader*. Wien: Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie.
- Rihtman-Augustin, D., A. Muraj. 1998. „Prvih pedeset godina etnološke misli u Institutu.“ *Narodna umjetnost* 35 (2): 103–124.
- Stuchlík, M. 1976. „Whose Knowledge?“ Pp. 1–25 in Ladislav Holý (ed.). *Knowledge and Behaviour*. The Queen's University Papers in Social Anthropology, Vol. 1. Belfast: Queen's University.
- Van der Port, M. 1998. *Gypsies, Wars & Other Instances of the Wild: Civilisation and Its Discontents in a Serbian Town*. Amsterdam: University of Amsterdam Press.
- Van der Port, M. 1999. „It Takes a Serb to Know a Serb: Uncovering the Roots of Obstinate Otherness in Serbia.“ *Critique of Anthropology* 19 (1): 7–30.